

Vítězslav Sommer | **Válka, odboj a hledání historické identity československého komunismu**

Pojednání o významu druhé světové války pro sebedefinici československého komunismu je třeba začít několika stručnými poznámkami o způsobech našeho přemýšlení o minulosti. V tomto příspěvku se budu zabývat především sepětím interpretací druhé světové války s proměnami politického projektu realizovaného komunistickou stranou v prvních dvou poválečných desetiletích. Bude řeč o historii, či spíše historiích. Hodlám o nich pojednat jako o konstruktech historiků, diskurzích o minulosti, jež, jakmile jsou jednou formulovány, dostávají se do oběhu a v rukou svých „uživatelů“ podléhají dalším podstatným transformacím.¹ Tato historická vyprávění jsou produkty své doby, odpovídají momentálním konfiguracím vztahu mezi mocí a věděním. Často jsou zdrojem legitimizačních příběhů, sloužících rozličným mocenským projektům. Konkrétní politická síla se může opřít o určitý výklad minulosti, zařadit se tak do požadované historické kontinuity a tím odůvodnit svou existenci v současnosti.

Historici však nejsou pouze pasivními příjemci příkazů či autory lapanými v bezvýhodnosti dominantních interpretačních vzorců. Historik může provádět také „diverzní činnost“, která formulací odlišného historického příběhu přispívá k rekonfiguraci mocenských vztahů. Historiografie má tudíž značný kritický potenciál. Historik funguje jako aktivní činitel v komplikované síti moci. Odpovídá na přicházející podněty a formuluje své vlastní strategie. Vztah mezi historiografií a politikou, o nějž v tomto příspěvku jde, tudíž nechápu jako jednostranný systém mocenských příkazů a jejich bezvýhradného plnění. Historikové, slovy Pavla Koláře, nejsou „instrumenty“, nýbrž subjekty, které jednají v diskurzivně a institucionálně strukturovaných sociálních polích.² Historické interpretace druhé světové války proto považují za jeden z projevů svébytného a dynamicky se proměňujícího historického myšlení, fungujícího ve specifických podmínkách Československa padesátých a šedesátých let.

1 Srov. JENKINS, Keith: *Re-thinking History*, London and New York 2004, s. 31–32.

2 KOLÁŘ, Pavel: Dějiny historické vědy. Normativní příběh vlastního oboru nebo reflexivní dějiny kulturní praxe? *Dějiny-Teorie-Kritika*, 2006, č. 1, s. 99.

Druhá světová válka měla obrovský globální dopad na politický, sociální a ekonomický vývoj. V českém případě přinesla přepsání národnosti a etnické mapy země, rozsáhlou hospodářskou transformaci a radikální proměnu politického systému. Válečný zážitek přinesl zajisté také proměnu myšlení. Jen stěží mohl být mentální obzor člověka stejný jako před vypuknutím světového konfliktu.³ Poválečná situace mohla být považována za nový začátek, kdy se na troskách starého řádu vybuduje lepší společnost.⁴ Nepřekvapí proto, že komunistický politický projekt viděl ve válčném zlomu moment rozhodnutí, vpravdě revoluční okamžik, kdy se rozpadl měšťanský svět zrozený v buržoazních revolucích 19. století a z jeho rozporů vznikl svět nový. V historickém příběhu československého komunismu, jak jej formulovali historici v prvních dvou poválečných dekádách, hrála druhá světová válka ústřední roli. Jestliže marxisticko-leninská historiografie viděla historii jako řetěz revolucí, jež akcelerují vývoj směrem k novým „společenským formacím“, logicky se nabízela interpretace války jako posledního z těchto zlomových období. Proto jsou interpretace druhé světové války v myšlenkovém světě československého komunismu především interpretacemi tzv. československé revoluce.

Zájem o druhou světovou válku měl také další rozměr, jenž vycházel z osobních prožitků historiků, ve většině narozených v rozmezí let 1920 až 1935. Při velké míře zobecnění lze jejich válečný zážitek vztáhnout na celou jednu generaci. Pro některé se válka se vším, co přinesla, kryla s formativním obdobím dospívání, jiní měli zkušenost z odbojové činnosti či zažili nacistickou represi.⁵ Období druhé světové války v dalších dvou desetiletích vzbuzovalo zájem badatelů i široké veřejnosti. Dnešní terminologií bychom řekli, že se jednalo o jedno z nejožehavějších témat z oblasti soudobých dějin. Bezprostřední vztah k současnosti, řada

3 Příkladem může být proslulý Adornův aforismus „Psát po Osvětimi básně je barbarství.“ Cit. dle TRAVERSO, Enzo: *Trhlina v dějinách. Esej o Osvětimi a intelektuálech*, Praha 2006, s. 115.

4 K myšlení československé levice v období bezprostředně po skončení druhé světové války srov. KUSÁK, Alexej: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*, Praha 1998, s. 142–226.

5 Členy odbojového seskupení Předvoj byli Miloš Hájek, Alena Hájková a Vojtěch Mencl. Vězni nacismu byli např. Antonín Václavů a Drahomír Bárta. Rasovou perzekuci zažila Anna Hyndráková, která prošla Terezínem a Osvětimi.

nezodpovězených otázek či soupeření osobních a kolektivních pamětí s výklady historiků a autoritativními, oficiálně prosazovanými historickými příběhy – to vše byly faktory, činící z války politikum i badatelskou výzvu *par excellence*.

Historická pojednání o druhé světové válce z první poloviny padesátých let je třeba posuzovat v kontextu historického myšlení vrcholného stalinismu. Stalinistické pojetí historiografie jako součásti „aktivní nadstavby“ vycházelo z předpokladu, že jakákoliv vědecká či literární činnost má být jedním z nástrojů praktické politiky. Jejím úkolem je dodávat argumenty pro praktickou politiku, jež byla tudíž jakousi aplikovanou společenskou vědou. Dějepisectví mělo mít také výchovný charakter. Minulost komunistického hnutí sloužila jako zdroj poučení, zásobárna pozitivních příkladů a nástroj stranické propagandy.⁶ Tento utilitaristický přístup k tvorbě historického vědění se odrazil také v interpretacích druhé světové války, které zapadly do trendu propojování komunistického revolučního vyprávění s národním historickým příběhem.⁷ Vzniklo interpretační schéma založené na motivu vedoucí úlohy komunistů v národním protifašistickém odboji. Bylo prezentováno na stranických historických výstavách a ve stranických muzeích, které ve své době představovaly nejucelenější prezentaci vznikajícího revolučního vyprávění.⁸

6 K stalinistickému pojetí společenských věd srov. např. STALIN, Josif Vissarionovič: *O dialektickém a historickém materialismu*, Praha 1952. Nástin historického myšlení stalinismu obsahuje stále použitelná práce MEHNERT, Klaus: *Weltrevolution durch Weltgeschichte. Die Geschichtslehre des Stalinismus*, Stuttgart 1953.

7 Nejznámějším pokusem je NEJEDLÝ, Zdeněk: *Komunisté, dědici velkých tradic českého národa*, Praha 1953 (1. vyd. 1946). Dále srov. KOLÁŘ, Pavel: Die nationalgeschichtlichen master narratives in der tschechischen Geschichtsschreibung der zweite Hälfte des 20. Jahrhunderts: Entstehungskontexte, Kontinuität und Wandel. In: BRENNER, Christiane – FRANZEN, K. Erik – HASLINGER, Peter – LUFT, Robert (Hrsg.): *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse. Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 21. bis 23. November 2003 und vom 12. bis 14. November 2004*, München 2006, s. 209–241.

8 Jednalo se o Výstavu dějin revolučních bojů (1949), výstavu Třicet let KSČ (1951) a expozici Muzea Klementa Gottwalda.

Historická vyprávění, která měla především podepřít probíhající rozsáhlé společenské transformace, chápané jako proces budování socialismu, vykládala druhou světovou válku jako velký diskontinuitní předěl. Toto pojetí bylo kompatibilní s kampaní proti „masarykismu“ a „reformismu“, která se naplno rozběhla v roce 1953. Autoři poukazovali především na kontrast mezi komunisty a buržoazií. Mnichov, jako výchozí bod příběhu, byl zobrazován jako „zrada buržoazie“. Dle Jindřicha Veselého se ukázalo, že *zájmům jejich kapes je bližší německý nacismus než svoboda národa; vyjednává potají s Hitlerem, a když dochází v září 1938 ke krizi, dává přednost svým třídním zájmům před zájmy národa.*⁹ Asi nejradikálnější interpretaci předložil Václav Král, v jehož pojetí byl Edvard Beneš personifikací „zrádcovské a kapitulantské politiky buržoazie“¹⁰, která byla prvním předpokladem poválečného přechodu k lidové demokracii. Takové pojetí stručně vyložil již na konci čtyřicátých let také Pavel Reiman: *Měštácká reakce ve všech okupovaných zemích se stala zrádcem národních zájmů, kompromitovala se politikou kapitulace a kolaborantství. Dělnická třída, vedená komunisty, byla hlavní silou národního odboje. Proto byla porážka Hitlerova zároveň porážkou měštácké reakce na celém kontinentě... česká reakce, opírající se o dříve vládnoucí vrstvu velkokapitalistů a statkářů, s Němci spolupracovala a ztratila proto revolucí svou dřívější mocenskou pozici. Národní a demokratická revoluce znamenala tedy u nás hluboký přesun třídních sil a také zásadní změnu charakteru státní moci.*¹¹ Kořeny argumentace automaticky spojující českou buržoazii s kolaborací a nacismem lze hledat v komunistické teorii fašismu, jak ji formuloval Georgi Dimitrov na VII. kongresu Kominterny v roce 1935. Fašismus považoval za „diktaturu finančního kapitálu“, extrémní vývojovou fází kapitalismu.¹² Odtud vedla logická linka k ozna-

9 VESELÝ, Jindřich: *Třicet let KSČ*, Praha 1951, nestránkováno.

10 Srov. KRÁL, Václav: *O Masarykově a Benešově kontrarevoluční protisovětské politice*, Praha 1953.

11 REIMAN, Pavel: *Století vědeckého socialismu*, Praha 1949, s. 48 a 51.

12 Srov. DIMITROV, Georgi: *Nástup fašismu a úkoly Komunistické internacionály v boji za jednotu dělnické třídy proti fašismu*. Zpráva na VII. světovém kongresu Komunistické internacionály 2. srpna 1935. In: DIMITROV, Georgi: *Výbor z projevů a článků*, Praha 1982, s. 135–209. Srov. dále WIPPERMANN, Wolfgang: *Faschismustheorien. Die Entwicklung der Diskussion von den Anfängen bis heute*,

čování české „buržoazie“ za spojence německého fašismu. Konec války byl potom zobrazován jako národní a demokratická revoluce, provedená díky podpoře Sovětského svazu. Tato revoluce ukončila vládu německého fašismu a zároveň podlomila moc s ním spojené české buržoazie.

Příkladem pevného propojení historiografie s aktuální politikou může být interpretace Slovenského národního povstání jako mohutného antifašistického vzepětí a vrcholu slovenského národního hnutí, vedeného komunisty a oslabovaného zrádci ve vlastních řadách (zejména „buržoazními nacionalisty“ v čele s Gustavem Husákem). Zde se historické vyprávění plně zapojilo do právě probíhajících politických kampaní.¹³

V koncentrované podobě předložil stalinistický výklad odboje a druhé světové války Václav Kopecký v knize *30 let KSČ* (1951). V první polovině padesátých let se jednalo o jediné souhrnné převyprávění stranických dějin. Kladl do kontrastu chování buržoazie a komunistů za války. Zatímco KSČ stála v čele odboje, buržoazie *jako celek dělala po 6 let německé fašistické nadvlády politiku nejbídnější zrady*.¹⁴ Doma i v emigraci od začátku zrazovala národní věc – umožnila mnichovskou kapitulaci, podpořila nástup kolaborantské reprezentace a v dalších letech spekulovala, snažila se *příživovat na úspěších bojového postupu komunistů v čs. osvobozovacím hnutí... aby mohli [proti komunistům] intrikovat v osvobozené republice až do února 1948*.¹⁵ Jediná KSČ kontinuálně bojovala proti německému fašismu. Kopecký také zdůraznil roli Sovětského svazu. Byl jediným garantem znovuoobnovení ČSR a úspěchu odboje. Zároveň absolutizoval roli moskevského vedení KSČ, jež jediné mělo určovat politickou linii odboje. Ve shodě s dobovým důrazem na odhalování zrádců uvnitř komunistického hnutí Kopecký odsoudil roli Šlinga v lon-

Darmstadt 1997, s. 23–28. K vývoji komunistické teorie fašismu v meziválečném období srov. LUKS, Leonid: *Entstehung der kommunistischen Faschismustheorie. Die Auseinandersetzung der Komintern mit Faschismus und Nationalsozialismus 1921–1935*, Stuttgart 1985.

13 Srov. GOSIOROVSKÝ, Miloš: Slovenské národné povstanie roku 1944. ČsČH, 1954, č. 4, s. 573–597; DOLEŽAL, Jiří: *Slovenské národní povstání. Příspěvek k jeho vzniku a průběhu*, Praha 1954.

14 KOPECKÝ, Václav: *30 let KSČ. Vzpomínky na založení KSČ a hlavní události jejího vývoje*, Praha 1951, s. 137.

15 Tamtéž, s. 147.

dýnské emigraci, Husáka a Novomeského během Slovenského národního povstání a Švermové či Clementise v letech poválečných. Lidovou demokracii považoval za formu diktatury proletariátu, která v etapě přechodu od kapitalismu k socialismu umožnila *odstranění kapitalistických výrobních poměrů, potlačit odpor od moci odehnané buržoasie a zajistit přechod k plnému uskutečnění socialistického hospodářství*.¹⁶ Válka tedy nepřinesla kompromis s ostatními politickými proudy v Národní frontě, nýbrž zahájila socialistickou revoluci pod vedením KSČ a s rozhodujícím vlivem Sovětského svazu.

Jestliže v první polovině padesátých let se hovořilo o agitační historiografii, druhá polovina desetiletí se nesla ve znamení tzv. zvěděčtění, jež mělo dle závěrů XX. sjezdu KSSS posunout stranické historiografie na kvalitativně vyšší úroveň.¹⁷ V československém případě bylo výrazem této snahy, vedle posilování jejího institucionálního zázemí, především usilování o vytvoření paradigmatu stranických dějin.¹⁸ Mělo mít formu autoritativního, závazného výkladu historického příběhu československého komunismu. Celá druhá polovina padesátých let byla vyplněna prací na požadovaném paradigmatickém textu, „učebnici dějin KSČ“, jež byl nakonec zveřejněn v roce 1961.¹⁹

Výklad vystavený na základě sjednocení stranických a národních dějin samozřejmě zahrnoval také období druhé světové války. Kapito-

16 Tamtéž, s. 172.

17 Srov. Naléhavé problémy historické vědy v SSSR. *Nová mysl*, 1956, č. 6, s. 610–614.

18 K „paradigmatickému období“ stranické historiografie srov. SOMMER, Vítězslav: Tři fáze stranického dějepisectví v padesátých a šedesátých letech. In: JIROUŠEK, Bohumil a kol.: *Proměny diskursu české marxistické historiografie (Kapitoly z historiografie 20. století)*, České Budějovice 2008, s. 276–281.

19 REIMAN, Pavel a kol.: *Dějiny Komunistické strany Československa*, Praha 1961. Autorský kolektiv tvořili Pavel Reiman (vedoucí), Gustav Bareš, Drahomír Bárta, Zdeněk Bradáč, Miloš Gosiorovský, František Jordán, Jan Kozák, Jan Křen, Jan Novák, Jaroslav Opat a Michal Reiman. V redakční radě knihy zasedali Bohuslav Graca, Miroslav Klír, Jarmila Menclová, Július Šefránek, Jindřich Veselý a Rudolf Vetiška. K analýze publikace srov. WINKLER, Martina: „In unteilbarer Einheit mit unserer Geschichte“: Die Geschichte der KSČ als neue Meistererzählung. *Comparativ*, 2000, č. 2, s. 61–80.

la výmluvně nazvaná KSC v čele osvobozenického boje českého a slovenského lidu (1938–1945) z pera Jana Křena byla nejúplnějším shrnutím poststalinské interpretace druhé světové války. Výchozí tezí byla vedoucí úloha dělnické třídy v čele s KSC v národněosvobozenickém boji. Druhá světová válka byla v československých podmínkách především bojem o národní samostatnost, jenž měl výrazné sociální prvky. Zatímco KSC postupně sílila, politika západní emigrace měla podobu lavírování mezi vyloženě antisovětskými a antikomunistickými pozicemi z počátku války a pozdějším vynuceným spojenectvím se SSSR.²⁰ Hlavním zájmem londýnské vlády byl návrat k předmnichovské republice, tedy udržení kapitalistického zřízení, přičemž ve druhé polovině války se ocitla v defenzivě a zaměřila se na skrytou sabotáž a brzdění osvobozenického hnutí.²¹ Závěr válečného konfliktu se nesl ve znamení „národní a demokratické revoluce“: *Vítězná revoluce měla charakter revoluce národní, a to jak svým cílem, jímž byla obnova národní svobody Čechů a Slováků a státní samostatnosti Československa, tak i složením bojového svazku revolučních sil, jehož se zúčastnily všechny pracující vrstvy našich národů bez rozdílu stranické příslušnosti, světového názoru a náboženského vyznání a i část buržoazie, která se nezkompromitovala spoluprací s nacisty.*²² Začala Slovenským národním povstáním a vyvrcholila povstáním květnovým. Progresivní síly, tvořené velkou většinou obou národů, byly vedeny komunistickou stranou. Buržoazní křídlo odboje se snažilo různým způsobem nabourávat směřování revoluce k nové formě organizace společnosti. Rozhodující roli sehrál Sovětský svaz, jehož vojska osvobodila území Československa a zajistila tak úspěšné završení revolučního procesu. Vznikla lidová demokracie reprezentovaná Národní frontou. Porážkou „kolaborantské velkoburžoazie“ a rozsáhlým znárodněním došlo k definitivnímu uzavření kapitalistické fáze českých a slovenských dějin. „Národní a demokratická revoluce“ byla přechodnou fází na cestě k socialismu. Následovalo období let 1945–1948, fáze přerůstání „národní a demokratické revoluce“ v revoluci socialistickou.²³ Popsané výkladové schéma v podstatě kopírovalo sovětský model dvou revolucí,

20 REIMAN, Pavel a kol.: *Dějiny Komunistické strany Československa*, s. 440–443.

21 Tamtéž, s. 445.

22 Tamtéž, s. 465.

23 Tamtéž, s. 535.

demokratické a socialistické, ovšem bez nutnosti občanské války. První revoluce, vedená širokým demokratickým spojenectvím, zavedla základní demokratická práva a svobody. A poté, dialekticky, ve vnitřních rozporech, přerůstala revoluce demokratická v kvalitativně vyšší revoluci socialistickou, která definitivně vyřešila otázku moci a hlubších sociálních proměn.

Výše načrtnuté schéma prošlo v šedesátých letech významnou reinterpretací. Pro rozvíjející se historické myšlení československého reformního komunismu bylo převyprávění historického narativu stranického dějepisceví nutností. Problematika odboje a druhé světové války ve vztahu k „československé revoluci“ se stala jedním z nejméně akcentovaných témat. Historici československé destalinizace vytvářeli historický příběh tzv. demokratického socialismu, jenž byl legitimizačním vyprávěním, o němž se opíral projekt československé reformy. Z pohledu destalinizace se verze o přerůstání revolucí jevila jako značně problematická – po revoluci demokratické by totiž následovalo období vrcholného stalinismu se všemi jeho represivními projevy. Hlavním badatelským problémem tzv. reformní historiografie byla otázka specifické československé cesty k socialismu, jejímž pokračováním měl být reformní komunismus. Ruku v ruce s touto koncepcí působil také běžný zájem veřejnosti a historiků o nedávnou minulost. Vysvětlení obsažená např. v *Dějínách KSČ* již nedokázala odpovědět na nové otázky týkající se zkoumaného tématu. Bádání o válce a odboji postupně vytvořilo nový historický příběh, jenž nabídl komplikovanější zápletku a její mnohem méně jednoznačné rozuzlení.

Nejdůležitějším tematickým okruhem z dějin druhé světové války se stala problematika protifašistického odboje. Analýza československého domácího i exilového antifasismu měla být klíčem k pochopení podstaty „československé revoluce“ a z ní vycházející „československé cesty k socialismu“. Prostřednictvím Výboru pro dějiny protifašistického odboje došlo k postupnému sdružení početné skupiny historiků, jejich regionálních spolupracovníků a pamětníků. Vznikla tak hustá síť zainteresovaných jednotlivců a institucí, jejichž vzájemnou interakcí byl vytvořen reformně komunistický narativ dějin odboje a druhé světové války. Byl mnohem pestřejší než schéma vycházející z prostého konstatování vedoucí úlohy komunistů a zrady buržoazie, užívané stalinistickou a v modifikované podobě také poststalinistickou stranickou historiografií.

Východiskem k formulaci nového historického vyprávění byly úvahy nad povahou „československé revoluce“ a rolí sociálního a národního faktoru v ní. Bylo třeba skloubit národnostní otázku se snahami o sociální emancipaci. Václav Kural ve své teorii rozporů hovořil o národním konfliktu jako o „hlavním rozporu“ doby okupace, jenž byl momentálním hybatelem vývoje a akceleroval proces, směřující k vyřešení „základního rozporu“ moderních dějin, jímž je sociální konflikt mezi proletariátem a buržoazií.²⁴ Podobně Karel Bartošek označil národnostní otázku za nejdůležitější problém okupačního období, s nímž se musely vypořádat politické a společenské síly usilující o revoluční proměnu, jež by nasměrovala českou společnost na cestu k socialismu.²⁵ Boj o národní samostatnost byl slovy Oldřicha Janečka *přístupem k socialistické revoluci... národně demokratická revoluce se stala revolucí lidově demokratickou*, rokem 1945 proto neskončila pouze okupace a éra kapitalismu, nýbrž také *období boje o národní existenci, které pro český národ započalo za třicetileté války v 17. století*.²⁶

Jestliže odboj kladl primárně požadavek národního osvobození, bylo třeba přeformulovat také interpretaci válečných odbojových spolenectví. Představa o ostré dělící čáře mezi komunisty a buržoazním odbojem byla nadále neudržitelná. To se projevilo např. na reinterpretaci role Edvarda Beneše a jím vedené části odboje v pracích Jana Křena. Benešovu pozici charakterizoval jako krajní levice buržoazního tábora. Vůdčí osobnost londýnského exilu reprezentovala *realistický proud buržoazní politiky, který respektoval změny, jež proběhly ve světě, který respektoval domácí revoluční hnutí a druhou světovou válku jako obrovskou evropskou revoluci... Benešova politická pozice byla blízká tomu, co v americké politice reprezentoval Roosevelt*.²⁷ Benešovo křídlo bylo součástí česko-

24 Srov. KURAL, Václav: K problému rozporů v době okupace. *Historie a vojenství*, 1963, č. 4, s. 641–665.

25 Srov. *Odboj a revoluce 1938–1945. Nástin dějin československého odboje*, Praha 1965, s. 9–27 (Karel Bartošek byl autorem úvodní kapitoly knihy).

26 JANEČEK, Oldřich: Osvobozenecý boj československého lidu v letech 1938–1945 ve světle našich novověkých dějin. In: *Příspěvky k dějinám KSČ*, 1962, č. 5, s. 683.

27 KŘEN, Jan: O úloze benešovského křídla buržoazní emigrace v období války. In: LACINA, Vlastislav (ed.): *Československá revoluce v letech 1944–1948. Sborník pří-*

slovenské revoluce, především ve vztahu k jejímu nacionálnímu obsahu: *V této revoluční frontě však zároveň vystupovali jako součást, kterou lze charakterizovat nejspíš jako nerevoluční a v jistém smyslu i protirevoluční... benešovská reprezentace byla nerevoluční součástí revoluční fronty.*²⁸ Beneš se pokusil zvrátit vývoj a přes zcela bezvýhodnou situaci, určenou charakterem revoluce, dělal, co mohl pro zachování kapitalismu v Československu. Přes svůj historický neúspěch však Beneš *vtiskl naší revoluci určité rysy právě tak, jako jí je vtiskli komunisté, i Beneš i komunisté určovali podobu a ... kulturu této revoluce.*²⁹

Podobně historici přehodnotili roli Národní fronty. Považovali ji za přirozené spojenectví vzniklé jak tlakem zdola, tak spoluprací politických reprezentací všech protifašistických sil od komunistů po buržoazii. Stala se celonárodní „pokrokovou“ koalicí. Teprve v průběhu války získala dělnická třída, a komunisté jako její reprezentanti, hegemonii v tomto antifašistickém bloku. Toho nedosáhli vyloučením nekomunistického odboje z tohoto spojenectví, ale v součinnosti a zároveň v soutěžení s ním.³⁰

V předešlé pasáži jsem zmínil termín *hegemonie*. Je klíčem k pochopení celkové interpretace „československé revoluce“ reformními historiky. Hovořili o odboji jako počátku revoluce, která v sobě spojovala prvky nacionální, demokratické a sociální. Oldřich Janeček si vzal na pomoc právě Gramsciho teorii hegemonie, když se pokoušel o reinterpretaci dějin odboje. Dle Janečka byla „československá cesta k socialismu“ specifická tím, že probíhala v podmínkách rozvinutého kapitalistického státu. Lišila se tak od revoluce bolševické. U Gramsciho hrála v rozvinutých západních společnostech klíčovou úlohu občanská společnost a jí dominující způsob myšlení (kulturní hegemonie). V případě Československa, respektive českých zemí, měla tuto hegemonii již od roku 1848 buržoazie. Socialistická revoluce tedy nemůže zvítězit pouze prostřednictvím dobytí moci, nýbrž především získáním hegemonie, vytvořením a větši-

spěvků z konference historiků k 20. výročí osvobození ČSSR, Praha 1966, s. 92.

28 Tamtéž, s. 93.

29 Tamtéž, s. 95.

30 Srov. JANÁČEK, František – ŠTVRTECKÁ, Anna – HŘÍBEK, Josef – BEER, Ferdinand: KŠČ a politika národní fronty 1938–1945. In: *Národní fronta a komunisté. Československo – Jugoslávie – Polsko 1938–1945*, Praha 1968, s. 135.

novým prosazením odlišného komplexu nazírání na svět. V kulturní hegemonii tkví tajemství souhlasu společnosti se společenským zřízením. Právě v době okupace se společnost postupně rozešla s buržoazní ideologií a přijala socialistický světonázor prosazovaný většinou odboje. Komunisté krok za krokem získali na svou stranu většinu obyvatelstva, stali se dominantní silou odboje a nastoupili cestu k socialismu. Jedná se tedy o postupný revoluční proces, nikoliv o pouhé převzetí moci. Oldřich Janeček proto hovořil o novém typu socialistické revoluce: *Naší národní a demokratickou revolucí začal u nás specificky (do té doby historickou praxí neproověřený) proces revoluce socialistické... její specifikum... spočívá v tom, že proběhla v zemi s parlamentními a buržoazně demokratickými tradicemi. Je tedy historickým typem, který se blíží západoevropským typům socialistické revoluce, zatímco jugoslávský typ je bližší sovětskému. A v tomto smyslu se zřejmě v československé specifice odrážejí některé obecné rysy západoevropského typu socialistických revolucí.*³¹

S tímto schématem pak pracovali další autoři. Např. Karel Bartošek hovořil v československém případě o antifašistické revoluci, jejímiž hlavními projevy byla dvě povstání: Slovenské národní a květnové. Antifašismus chápal jako odboj proti fašismu se sociálním a protikapitalistickým obsahem. Proto byly události let 1944 až 1945 nejen politickým převratem spojeným s osvobozením, ale také sociální revolucí.³² Bartošek poukázal rovněž na další rozměr „československé revoluce“, která podle reformních historiků čerpala především z domácích zdrojů. Cesta k socialismu byla probíhána v okupované zemi, samozřejmě s pomocí osvoboditelských sovětských vojsk. Příkladem vyzdvihování domácích kořenů revoluce může být Bartošková charakteristika rozložení sil na konci války: *Vnitřní antifašistické síly jsou natolik silné, aby mohly začít „šturm nebe“. Jsou schopny zaútočit masovou ozbrojenou akcí... jsou schopny i delší čas držet vydobyté mocenské pozice... jsou však v konkrétní*

31 JANEČEK, Oldřich: Kdy u nás začala socialistická revoluce. In: LACINA, Vlastislav (ed.): *Československá revoluce v letech 1944–1948*, s. 100. Srov. dále TÝŽ: Dílo Antonia Gramsciho jako metodologické východisko ke zkoumání našeho přístupu k socialistické revoluci, ke zkoumání dějin čs. odboje. *Historie a vojenství*, 1964, č. 5, s. 705–735.

32 Srov. BARTOŠEK, Karel: Antifašistická revoluce v Československu 1944–1945. *Revue dějin socialismu*, 1969, č. 5, s. 663–674.

historické situaci nedostatečně silné, aby mohly bez přímé pomoci Rudé armády dobýt trvalého vítězství a zlikvidovat samy, bez přispění sovětských vojsk, okupační moc.³³ Bartošek zároveň nepochyboval, že hlavní slovo v rámci antifašistických sil měla dělnická třída vedená ilegálními komunistickými organizacemi.

Historici reformního dějepiscevtví šedesátých let vytvořili příběh zvláštní československé cesty k „demokratickému socialismu“. Jeho prehistorii tvořily koncepce Bohumíra Šmerala z počátku dvacátých let a politika lidové fronty. Odboj měl navázat na tyto pozitivní tradice a vytvořit celonárodní spojení, jehož cílem nebyl pouze pád nacistického panství, ale také vykročení směrem k nové formě socialismu. Československý socialismus byl postaven na širokém společenském konsenzu. Počátky jeho realizace neměly po vypořádání se s německými okupanty a kolaboranty formu revolučního násilí, nýbrž mírového přesvědčování a postupných kroků. Dynamika „československé revoluce“ se zadržela na konci čtyřicátých let, kdy především vlivem mezinárodní situace a tlakem ze SSSR byl tento slibný vývoj přerušen. Poté se revoluce zřekla svých domácích kořenů a vydala se cestou mechanické nápodoby sovětského systému. Výsledkem byly rozsáhlé politické represe a další „deformace“ doby stalinismu. Reforma komunismu proto musí jít cestou návratu k „československé cestě“ a jejího dalšího rozpracování. Tolik ve zkratce historický příběh předložený reformě komunistickou historiografií.³⁴

Tento svěbytný historický narativ měl několik základních znaků. Jedním z nich bylo vyzdvížení domácích kořenů socialismu v programech a činech domácího odboje. Socialismus tedy nebyl importem ze SSSR, ale autentickým produktem domácí politiky. Tento pohled zároveň představoval jednu z forem novodobého českého nacionalismu. Jednalo se o *národní* cestu k socialismu, započatou bojem o *národní* samostatnost. Historici neměli daleko k tradičním nacionalistickým představám o čes-

33 TÝŽ: Československá společnost a revoluce. Hlavní referát na konferenci historiků k 20. výročí osvobození ČSSR. In: LACINA, Vlastislav (ed.): *Československá revoluce v letech 1944–1948*, s. 29.

34 Příklad osobního vyprávění založeného na reformně komunistickém narativu „československé cesty k socialismu“ srov. ŠVERMOVÁ, Marie: *Vzpomínky*, Praha 2008.

ké výjimečnosti, když hovořili o „československé revoluci“ jako o první socialistické revoluci ve vyspělé západní zemi, jež mohla být inspirací budoucím revolucím, které proběhnou v západní Evropě.³⁵ Národní akcent byl patrný také v praktickém rozdělení výzkumu české a slovenské revoluce, i přes přetrvávající „čechoslovakistickou“ rétoriku. Teze o „československé cestě k socialismu“ konečně konvenovaly vyhocenému nacionalismu vyvolanému srpnovou invazí v roce 1968.³⁶ Historické fiasko československé cesty na konci čtyřicátých let a znovu v letech 1969–1970 mohlo také podpořit příběh o Češích jako mučednících moderní evropské historie a obětech zájmů světových velmocí. Dalším znakem analyzovaného historického narativu byla zjevná snaha vyrovnat se se stalinismem padesátých let prostřednictvím vyprávění o válce a odboji. Projevovala se např. historickou rehabilitací některých významných osobností domácího odboje, které se později staly obětí stalinistické represe.³⁷

Reformní dějepiscectví jako historiografický pandán reformního komunismu ztratilo institucionální zázemí a publikační možnosti společně s pádem jím podporovaného politického projektu. Řada historiků dále působila v rámci neoficiální historiografie, někteří zaměřili do emigrace. Co vlastně zbylo z výzkumu, jehož bezprostředním efektem bylo vytvoření historického „master-narativu“ reformního komunismu? Kromě jiného zůstala řada průkopnických prací, které snesly obrovské množství základního faktografického materiálu.³⁸ Historici odboje také otevřeli

35 Srov. BARTOŠEK, Karel: *Československá společnost a revoluce*. Hlavní referát na konferenci historiků k 20. výročí osvobození ČSSR, s. 43: *Československá revoluce byla ...velký historický pokus nalézt novou cestu k socialismu v průmyslově vyspělé zemi ... československé komunistické hnutí přineslo do zkušeností světové revoluce i některé nové originální myšlenky, které je nutno analyzovat, aniž bychom propadli neskromnosti.*

36 Srov. KŘEN, Jan: *15. březen a české dějiny*, rukopis, 1969. Uloženo *Národní archiv*, f. ÚD KSČ, a. j. 705/2, k. 102.

37 Jednalo se především o Josefa Smrkovského a Gustáva Husáka.

38 Vedle již citovaných publikací srov. zejména KŘEN, Jan: *Do emigrace. Buržoazní zahraniční odboj 1938–1939*, Praha 1963; TÝŽ: *Do emigrace. Západní zahraniční odboj 1938–1939*, Praha 1969; TÝŽ: *V emigraci. Západní zahraniční odboj 1939–1940*, Praha 1969. Dále srov. řadu časopiseckých studií např. Václava Kurala,

témata, která doznala zásadního rozpracování až v dalších desetiletích. Zde mám na mysli především otázku odsunu Němců. Zároveň odstartovali a zčásti také realizovali nesmírně ambiciózní projekt Trilogie dějin odboje, v jehož rámci proběhl rozsáhlý a poměrně všestranný základní výzkum. Historické vyprávění reformně komunistických historiků bylo v průběhu následujících desetiletí nahrazeno jinými příběhy, které sehrály a sehrávají podobnou úlohu v odlišných sociálních a politických konstelacích. Dodnes však zůstává reformní dějepisectví ukázkou úzkého propojení historiografie a jí vytvářených historií s osudem rozličných politických projektů. Zároveň představuje jeden z nejvýznamnějších projevů historického myšlení vzniklého v kontextu československé socialistické diktatury.

Františka Janáčka a dalších publikovaných v *Příspěvcích k dějinám KSČ*, *Revue dějin socialismu*, *Historii a vojenství*, *Československém časopise historickém* a věstníku *Odboj a revoluce – zprávy*. Samostatnou kapitolou jsou pak práce Jana Tesaře, vymykající se z mainstreamu reformně komunistické historiografie odboje a druhé světové války a vytvářející vlastní interpretaci tematiky okupace a odboje.